

EN DISPUTATS OM PRISKALKULATION OG PRISPOLITIK¹

I.

Af H. WINDING PEDERSEN*

Bjarke Fogs afhandling tilsigter at belyse den faktiske prisdannelse, specielt i den danske industri, og at bidrage til en teoretisk forklaring af denne prisdannelse. Grundlaget er i alt væsentligt tilvejebragt ved interviews eller samtaler med fabrikanter, direktører og ledende funktionærer i danske industrivirksomheder. I bogens kap. I. gør forf. rede for den fulgte fremgangsmåde og for materialets størrelse og sammensætning. De følgende kapitler behandler (II) besvarelsene på forf.s spørgsmål om virksomhedernes målsætning, (III) de adspurgtes opfattelse af afsætnings- og efterspørgsels priselasticitet, (IV) virksomhedernes kendskab til omkostningsforholdene og specielt til omkostningernes variation med produktionens omfang, (V) nogle hovedpunkter af de adspurgte virksomheders kalkulationsmetoder. I slutningen af kap. V drøftes det, i hvilken udstrækning de forlangte og de faktisk opnåede priser er bestemt af kalkulationerne. Omtalen af dette spørgsmål fortsættes i kap. VI, som bl. a. behandler avancetillægenes variationer gennem tiden og de faste omkostningers betydning for priserne. I kap. VII opdeles de undersøgte virksomheder og brancher efter markedstype, og desuden behandles handlemåden (autonom — konjunktural) og samspillet mellem konkurrenterne. Kap. VIII gør rede for skotøjsindustrien, radioindustrien samt farve- og lakindustrien, hvor forf. har foretaget en bredere og mere dybtgående undersøgelse end ellers. Kap. IX har titlen Resumé og konklusion, og kap. X behandler forskellige specielle prisproblemer.

Den foreliggende afhandling må alene ved sit emne og sit oplæg vække stor interesse. Empiriske arbejder er stærkt tiltrængte, ikke mindst på pris-

1. Artiklerne er udarbejdet på grundlag af de to officielle opponenter's indlæg ved det mundtlige forsvar på Københavns Universitet for Bjarke Fogs disputats: Priskalkulation og prispolitik. En analyse af prisdannelsen i dansk industri. Einar Harek, København 1958. 292 s. Pris kr. 36,00.

* Professor ved Københavns Universitet.

EN DISPUTATS OM PRISKALKULATION OG PRISPOLITIK¹

I.

Af H. WINDING PEDERSEN*

Bjarke Fogs afhandling tilsigter at belyse den faktiske prisdannelse, specielt i den danske industri, og at bidrage til en teoretisk forklaring af denne prisdannelse. Grundlaget er i alt væsentligt tilvejebragt ved interviews eller samtaler med fabrikanter, direktører og ledende funktionærer i danske industrivirksomheder. I bogens kap. I. gør forf. rede for den fulgte fremgangsmåde og for materialets størrelse og sammensætning. De følgende kapitler behandler (II) besvarelserne på forf.s spørgsmål om virksomhedernes målsætning, (III) de adspurgtes opfattelse af afsætningens og efterspørgslens priselasticitet, (IV) virksomhedernes kendskab til omkostningsforholdene og specielt til omkostningernes variation med produktionens omfang, (V) nogle hovedpunkter af de adspurgte virksomheders kalkulationsmetoder. I slutningen af kap. V drøftes det, i hvilken udstrækning de forlangte og de faktisk opnåede priser er bestemt af kalkulationerne. Omtalen af dette spørgsmål fortsættes i kap. VI, som bl. a. behandler avancetillægenes variationer gennem tiden og de faste omkostningers betydning for priserne. I kap. VII opdeles de undersøgte virksomheder og brancher efter markedstype, og desuden behandles handlemåden (autonom — konjunktural) og samspillet mellem konkurrenterne. Kap. VIII gør rede for skotøjsindustrien, radioindustrien samt farve- og lakindustrien, hvor forf. har foretaget en bredere og mere dybtgående undersøgelse end ellers. Kap. IX har titlen Resumé og konklusion, og kap. X behandler forskellige specielle prisproblemer.

Den foreliggende afhandling må alene ved sit emne og sit oplæg vække stor interesse. Empiriske arbejder er stærkt tiltrængte, ikke mindst på pris-

1. Artiklerne er udarbejdet på grundlag af de to officielle opponenter's indlæg ved det mundtlige forsvar på Københavns Universitet for Bjarke Fogs disputats: Priskalkulation og prispolitik. En analyse af prisdannelsen i dansk industri. Einar Harek, København 1958. 292 s. Pris kr. 36,00.

* Professor ved Københavns Universitet.

politikens område, og det er et fortjenstfuldt initiativ, forf. har udvist ved at give sig i kast med et arbejde af denne karakter. Det udvalg af virksomheder, hvorfra materialet til bogen stammer, har været helt bestemt af de kontakter, forf. har kunnet etablere, og det er derfor ikke underligt, at han i kap. I må konstatere betydelige mangler ved materialets omfang og repræsentativitet. På det her behandlede område har vi imidlertid ikke foreløbig råd til at være så fornemme at stille meget strenge krav i denne henseende. Det er en art opdagelsesrejse, forf. har foretaget, og fra en sådan forlanger man ikke hjembragt fuldt udarbejdede kort, men er glad for foreløbige resultater, der sammen med andre efterhånden kan bidrage til en mere fuldstændig kortlægning af området. Det er i virkeligheden noget af en bedrift, at forf. har kunnet få travlt optagne forretningsfolk fra 185 virksomheder til at udtale sig om så hemmeligholdte emner som priskalkulation og prispolitik, selv om udtalelserne gengives anonymt. Det er dog klart, at manglerne ved materialet må mane til forsigtighed m. h. t. konklusionerne, men dette understreges også meget stærkt af forf. selv.

Materialet er som nævnt indsamlet ved interviews eller samtaler. Det er en metode, der har sine fordele, men også sine åbenbare mangler og faldgruber, ikke mindst når der ikke samtidig indsamles skriftligt materiale fra virksomhederne eller fremskaffes anden lignende dokumentation. Forf. omtaler s. 15 ff forskellige mulige metoder, men det er, som om spørgsmålet for ham har været et enten-eller. Det er tilladeligt at tage en bestemt metode og se, hvor langt den kan bære, men der er betydelige fordele ved at kombinere officielt tilgængelige kilder, spørgeskemaer, mundtlige forhandlinger og indsamling af kalkulationer og andet skriftligt materiale. Forf.s bemærkning s. 16 øverst om, at interviewmetoden ved videre arbejder bør kombineres med andre metoder, tyder på, at han i virkeligheden også erkender dette.

Fra formens side er fremstillingen meget letløbende og fængslende. Forf. har undgået alt tørt og pedantisk, men samtidig savnes i temmelig høj grad systematik og præcision. Bl. a. refereres et stort antal enkelttilfælde, som let bryder sammenhængen. Det er derfor ønskeligt, at hovedlinjerne engang imellem trækkes op, men det skorter noget herpå. På mange punkter tiltrænges en mere systematisk fremstilling. Det gælder bl. a. redegørelsen for metode og materiale i kap. I, hvor vigtige enkeltheder savnes eller kun omtales i bisætninger eller fodnoter. Der er gjort rede for antallet af virksomheder, som har bidraget til materialet, og der er foretaget en inddeling af dem, men kun i ret brede industrigrupper. Hvor mange varer eller brancher undersøgelsen omfatter, hvor mange virksomheder der er fra den enkelte branche, og hvilke kontrolmuligheder der har foreligget m. h. t. at sammenholde udtalelser fra flere virksomheder i samme branche, kan

læserne selv se noget om af markedsskemaet s. 140 og af bilaget, men der findes ikke iøvrigt nogen omtale deraf fra forf.s hånd.

Af en fodnote s. 29 kan man se, at materialet omfatter virksomheder, der tager del i prisaftaler, og virksomheder, der er underkastet offentlig prisregulering. Aftalerne er afkrydset i oversigten s. 140, men der er ingen nærmere oplysninger om, hvor mange af undersøgelsens varer der er genstand for offentlig prisregulering, og forf. kommer ikke ind på det spørgsmål, i hvilken udstrækning man kan benytte udtalelser fra sådanne brancher i en undersøgelse, der som omtalt s. 11 bl. a. har til formål at forsøge en verifikation af den gængse pristeori. Det meste af denne teori ser jo bort fra aftaler og forudsætter desuden, at driftsherrerne selv ansætter deres priser uden at være bundet af bestemte offentlige forskrifter.

I en fodnote s. 17 gengives de vigtigste punkter fra det spørgeskema, forf. oprindeligt gik frem efter ved sine interviews, men der findes intetsteds i bogen nogen begrundelse for netop at vælge disse spørgsmål og ingen drøftelse af, hvilke problemer man med fordel kan tage op i en undersøgelse som den foreliggende.

Redegørelsen for svarene på de stillede spørgsmål tager kun i meget begrænset omfang form af tabeller eller andre talmæssige oplysninger. I almindelighed findes der kun mere vage angivelser om, at »det overvejende antal«, »et stort antal« eller »mange« har svaret dette eller hint. Vedrørende nogle af spørgsmålene i skemaet s. 17—18, bl. a. punkterne 5 og 6, findes der ikke nogen systematisk redegørelse for besvarelsene. Det kan ikke nægtes, at de nøjere, kvantitativt bestemte oplysningers fåtallighed føles som en mangel i et empirisk arbejde som det foreliggende. Forf. anfører visse steder, at svarene har været så ubestemte og nuancerede, at nogen klassificering ikke med rimelighed har kunnet foretages, og det er prisværdigt, at han ikke har villet presse sit materiale ud over dets bæreevne. Man kan imidlertid ikke helt frigøre sig for den fornemmelse, at forf.s metode også har spillet en vis rolle. Det omtales s. 17—19, at forf. ved sine interviews oprindeligt gik frem efter et fast spørgeskema, men af forskellige grunde efterhånden gik over til en mere fri samtaleform. Dette har utvivlsomt haft sine fordele, men måske næppe m. h. t. at frembringe præcise og ensartede oplysninger, egnede til optælling og klassificering.

Der findes i afhandlingen 1) dokumenterede resultater af empiriske undersøgelser, 2) apriorisk-deduktive ræsonnementer, 3) antagelser og udtalelser med mere generel og eventuelt blandet induktiv-deduktiv baggrund: indtryk, der sidder tilbage hos forf. som slutresultat af arbejdet med problemerne, uden at han måske helt kan gøre rede for, hvordan han er kommet dertil. Alle disse arter af udsagn er legitime, men bør naturligvis holdes adskilte, ikke mindst i et empirisk anlagt arbejde. Undertiden er det imidler-

tid noget vanskeligt at se, til hvilken kategori de fremsatte udtalelser må henføres.

Efter de foranstående bemærkninger om materiale, metode og fremstillingsform skal vi nu se på nogle hovedtræk af forf.s oplæg og resultater. I forbindelse med sin formålsangivelse rejser forf. s. 11—12 det spørgsmål, om man i erhvervslivet faktisk handler på en måde, der stemmer med den gængse pristeori, eller de forskellige pristeoretiske modeller eventuelt må modificeres. I et afsnit s. 139—144 opdeler han de undersøgte brancher i grupperne monopol, duopol, oligopol og monopolistisk konkurrence, og s. 239 nederst udtales det, at forskellige teoretiske modeller er genfundet ved forf.s empiriske undersøgelser. Men opdelingen s. 139—144 benyttes ikke i afhandlingens øvrige dele, og bortset fra de netop nævnte steder omtales sondringen mellem forskellige markedstyper praktisk taget ikke, skønt der adskillige steder er brug for en sådan opdeling, f. eks. ved bedømmelsen af materialets omfang og repræsentativitet, ved behandlingen af virksomhedernes målsætning (korttids- ctr. langtidsmaksimering af fortjenesten) og ved drøftelsen af, i hvilken udstrækning priserne er kalkulationsbestemte. I betragtning af den betydningsfulde rolle, opdelingen i forskellige markedstyper har spillet i de senere årtiers pristeori, må det virke forbavsende, at forf. næsten overalt drøfter sine prispolitiske spørgsmål og sine empiriske erfaringer uden noget hensyn til markedsformerne, og det må anses for en væsentlig svaghed ved afhandlingen, at spørgsmålet om de forskellige markedstyper ikke er nærmere behandlet.

De enkelte kapitler og afsnit indeholder lærerige empiriske vidnesbyrd og tankevækkende betragtninger, men der er, som allerede de ovenstående bemærkninger om markedstyperne antyder, ikke altid nogen helt intim rapport mellem afhandlingens enkelte dele. I kapitlet om virksomhedernes målsætning refereres s. 41 øverst en udtalelse fra en fabrikant, der angav at stræbe efter en indkomst, som tillod en bestemt levestandard, og ganske vist nok ville acceptere en fortjeneste derudover, men ikke ville gøre en virkelig indsats for at nå den. Med en virkelig indsats kan der næppe være tænkt på en prisforandring, og selv om man f. eks. ikke ønsker at påtage sig besværet ved øget salgsarbejde eller ved at rationalisere eller udvide virksomheden, er det næppe udelukket, at man inden for de iøvrigt givne rammer kan tilstræbe en prispolitik, der giver størst mulig fortjeneste. Forf. synes imidlertid at have spurgt helt generelt om virksomhedernes målsætning, og det forekommer at være mere vidtgående end nødvendigt for forf.s hovedformål. Uden tvivl kunne en ændret formulering af de s. 39 angivne spørgsmål have bidraget til både at bringe disse i nærmere forbindelse med den prispolitiske problemstilling og til at gøre spørgsmålene mindre suggestive.¹

1. En konkret, alternativ formulering af spørgsmålene om målsætningen, som blev fremført ved den mundtlige opposition, udelades her af pladsmæssige hensyn.

I kap. IX, Resumé og konklusion, stiller forf. sig den opgave at »vurdere resultaterne i lys af forholdet mellem grænsbetragtningen og full cost teorien«. Først fremsættes en kort karakteristik af de to teorier. De kan muligvis stemme overens, men gør det ikke nødvendigvis. Hovedvægten må lægges på at undersøge, om priserne »opfylder grænseteoriens betingelser.« Betydningen af dette udtryk, der ofte gentages, er ikke klart præciseret, men der synes i hvert fald de fleste steder at være tale om sætningen: grænseindtægt lig grænseomkostninger. Forf. udtaler, at man ikke på grundlag af det foreliggende materiale på forhånd kan vente at komme frem til en klar konklusion m. h. t., om den nævnte betingelse er opfyldt, men han anser det dog for muligt at belyse teorien og påpege, hvorvidt de opnåede resultater harmonerer med eller strider mod grænseteorien. Han lader derefter de tidligere kapitler passere revy for at drøfte, hvorledes deres resultater passer ind i grænseteorien og full cost-teorien. Han understreger her på afgørende punkter prisernes afhængighed af de anvendte kalkulationsmetoder, men ender dog med at udtale, at muligheden står åben for at kombinere de to teorier, således at forretningsfolkene vel stort set kommer frem til de fastsatte priser gennem full cost-betragtninger, men at der gennem hensyntagen til forbrugernes reaktioner, konkurrenternes handlinger o. s. v. foregår en — måske ufuldstændig — tilpasning hen mod priser, der opfylder grænseteoriens betingelser.

Forud for gennemgangen af de tidligere kapitlers resultater omtaler forf., at det reelle indhold af betingelsen: grænseindtægt lig grænseomkostninger, beror på, om der er tale om gevinstmaksimering på kort eller på langt sigt, om der handles autonomt eller konjunkturalt, om der tages hensyn til potentiel konkurrence o. s. v. Disse synspunkter uddybes imidlertid ikke nærmere. Heller ikke i dette kapitel sondres der mellem de forskellige markedsformer. Og skønt forf. s. 233 er inde på, at der navnlig er mulighed for overensstemmelse mellem de to drøftede teorier, hvis der anlægges langtidsbetonede synspunkter i prispolitikken, fastholdes problemstillingen korttids- ctr. langtidsmaksimering ikke konsekvent ved den efterfølgende gennemgang af de tidligere kapitlers resultater og omtales ikke specielt i de afsluttende bemærkninger. Blandt de forhold, der efter forf.s opfattelse taler imod, at grænseteoriens betingelser skulle være opfyldt i praksis, nævnes s. 235—239 driftsherrernes ufuldstændige kendskab til afsætnings- og omkostningskurverne samt endvidere den omstændighed, at avancesatserne for forskellige varer i samme virksomhed efter forf.s opfattelse synes at blive differentieret forholdsvis lidt og formodentlig mindre end svarende til divergenserne mellem de forskellige varers priselasticiteter. Det synes her at være en korttidsmaksimering og de dertil svarende data, forf. har i tankerne, medens de tilsvarende langtidsp problemer ikke tages op. Under diskussionen om full cost-prispolitik og marginalisme har Andrews fremhævet langtidssynspunkterne og gjort gældende, at avancetillægget til de direkte omkostninger er

bestemt af, hvor højt det kan ansættes, uden at nye producenter derved får en for kraftig opfordring til at komme ind i branchen¹. Lignende synspunkter er bl. a. fremført af Machlup². Iflg. Andrews kan den kalkulerede nettoavance være uensartet for de forskellige varer i samme virksomhed, men bliver afpasset efter den divergerende risiko for konkurrence fra nye virksomheder. Hvis der således lægges afgørende vægt på den potentielle konkurrence — eller på faren for at allerede eksisterende konkurrenter skal få for mange penge til udvidelser — kan man spørge, om den relevante afsætningskurve da ikke i stedet for korttidsskurven er en langtidsskurve af lignende type som kurven D_2 i fig. 13 i det efterfølgende kapitel, hvor den potentielle konkurrence behandles. I hvert fald kan manglende kendskab til korttidsskurverne og svigtende overensstemmelse med korttids-elasticiteterne næppe uden en nærmere diskussion tages som et tegn på, at »grænseteoriens betingelser« ikke er opfyldt, hvis man fortolker disse betingelser som ensbetydende med rationel gevinstmaksimering³. Og problemerne omkring den potentielle konkurrence, som forf. først tager op i kap. X, burde have været behandlet forud for de resumerende og konkluderende afsnit i kap. IX og være bragt i forbindelse med disse. Noget lignende kan siges om afsnittet om dynamisk analyse. Som fremstillingen nu er, må læseren stå meget tvivlende over for, hvorvidt han trods udtalelsen s. 233 om mulighederne for overensstemmelse mellem de to drøftede teorier under forudsætning af en langtidsbetonet prispolitik dog efter forf.s opfattelse skal lade denne særlige mulighed ude af betragtning på grund af det, der i næste kapitel siges om danske virksomheders ringe hensyntagen til den potentielle konkurrence og om, at en statisk pristeori (formentlig korttidsteori) i det store og hele må anses for tilstrækkelig.

Denne sidstnævnte udtalelse (s. 260) er det forøvrigt svært at bringe i harmoni med visse andre dele af bogen. I kap. II lægges der størst vægt på langtids-gevinstmaksimering, og en sådan er sikkert ofte uforenelig med gevinstmaksimering i hver løbende periode. En række konkrete eksempler, der belyser dette, er omtalt s. 160—161, hvor det desuden er klart, at fremtidens fortjeneste betragtes som en funktion af nutidens pris. (Frygt for at spolere markedet, prisstivhed).

Forf. synes at benytte betegnelserne grænseteori eller grænsebetragtning synonymt med gængs — eller moderne — pristeori, jfr. noterne s. 13 og 226, og samtlige markedsformer behandles som nævnt under ét. Det er imidlertid

1. P. W. S. Andrews: *Manufacturing Business*, London 1949.

2. F. Machlup: »Marginal Analysis and Empirical Research«, *American Economic Review* 1946.

3. Forf. er selv s. 238—39 ved at komme ind på, at det kan skyldes et langtidshensyn, hvis priserne afviger fra den højde, korttidselasticiteterne indikerer, men han fører ikke synspunktet igennem og synes fortrinsvis at tænke på forskelligheder i afsætningskurvens forløb på kort og på langt sigt, der kan henføres til konsumenternes reaktionshastighed, jfr. noten s. 239.

af flere grunde betænkeligt at arbejde med den slags samlebegreber. Den foreliggende prislære består af ret forskelligartede bestanddele, og det har ikke altid været lige let at nå frem til — eller nøjes med — et smukt skæringspunkt mellem grænseindtægts- og grænseomkostningskurverne. Mange har jo f. eks. ment, at prisproblemet er indetermineret ved markedstypen oligopol, der iflg. oversigten s. 140 spiller en betydelig rolle i forf.s materiale. Da han ikke i kap. IX sonder mellem de forskellige markedsformer, får vi ikke at vide, hvad man her skal forstå ved de »grænseteoriens betingelser«, hvis efterlevelse ønskes kontrolleret. Blandt de tegn, der i den mere generelle behandling af problemet anføres som tydende på, at virkelighedens prisdannelse svarer til teorien, anføres s. 229, at forskellige teoretiske modeller er genfundet i virkeligheden, f. eks. prisfølerskab, stilliende (aftaler) eller neutraliseret konkurrence o. lign. Disse fænomener er imidlertid oprindeligt konstateret empirisk og derefter indgået i den almindeligt docerede prislære. Her er de nok efterhånden bragt i forbindelse med visse teoretiske ræsonnementer, men den blotte eksistens af prisfølerskab og neutraliseret konkurrence i forf.s materiale kan ikke anføres som bevis for holdbarheden af nogen deduktiv udformet gevinstmaksimeringsteori.

Det skal ikke bebrejdes forf., at han ikke ved hjælp af oplysninger, der er fremskaffet ved interviewmetoden, har kunnet give noget bestemt svar på, om virkelighedens priser svarer til teoriens optimalpriser. Men når han dog har villet tage problemerne omkring full cost-prisansættelse og »marginalisme« op til drøftelse, forekommer en nærmere præcisering og analyse af de pågældende begreber og teorier læseren stærkt påkrævet. En sådan gennemgang kunne måske også have ført forf. ind på en diskussion af, hvilke problemer og prisdannelsessituationer man — også under hensyntagen til interviewmetodens muligheder og materialets afgræsning — med fordel kan koncentrere sig om ved en undersøgelse som den foreliggende, og hvilke spørgsmål der derfor skal stilles ved interviewene. De hovedspørgsmål, forf. har stillet, svarer i det væsentlige til dem, man finder i tidligere foreliggende udenlandske undersøgelser. Det har fra visse synspunkter sin værdi, men en drøftelse af mulighederne for at komme videre frem ville heller ikke have været af vejen. Måske kunne man f. eks. med fordel koncentrere sig om *prisforandringer* og om relationerne mellem priserne på en virksomheds forskellige varer og specielt interessere sig for situationer, hvor en stærkt kalkulationsbundet prisansættelse må give resultater, som i hvert fald klart afviger fra korttids-gevinstmaksimering. Forf. har en del af den slags ting, men det står ikke helt i centrum, og forf. synes i højere grad at have haft ligevægtssituationer og optimalpriser i tankerne.

De kritiske bemærkninger, der findes i det foregående, tager navnlig sigte på systematikken og syntesen, herunder kap. IX og forbindelsen mellem de

enkelte kapitler. Til de øvrige kapitler hver for sig kan der tages en mere positiv stilling. De er alle særdeles lærerige, selv om enkeltheder naturligvis kan diskuteres, og selv om man navnlig på forskellige punkter kunne ønske noget mere. Vil man forsøge at yde forf. retfærdighed ved ikke blot at kritisere ham, men også fremdrage de værdifulde sider af hans arbejde, vanskeliggøres dette af, at værdien for en stor del består i mangfoldigheden. Der behandles en lang række enkeltproblemer og enkelttilfælde, som vanskeligt kan refereres i korthed. Måske bør man fremhæve følgende: visse oplysninger og betragtninger i kap. IV om omkostningsforholdene, bl. a. om nogle hidtil mindre påagtede årsager til progression og depression; — en lang række interessante oplysninger i kap. V om priskalkulationen, bl. a. med en værdifuld understregning af, at afsætningsmæssige hensyn ofte spiller en rolle allerede ved omkostningskalkulationen; — redegørelserne og drøftelserne i kap. VII vedrørende priskeførselskab og om forholdet mellem store og små virksomheder; — forskellige oplysninger og teoretiske betragtninger vedrørende den potentielle konkurrence samt visse kartelproblemer i kap. VII og X.

Virksomhedernes svar på forf.s spørgsmål bekræfter på mange punkter pristeoriens antagelser eller falder i tråd med resultatet af lignende udenlandske undersøgelser. Dette forringer dog naturligvis ikke afhandlingens værdi. Det er af betydning at få spørgsmålene efterprøvet på et dansk materiale, og forøvrigt svarer resultaterne ikke helt igennem til de udenlandske.

Forf. har præsteret en betydelig arbejdsindsats på et område, hvor der knytter sig en særlig interesse til at få forøget det foreliggende, ret sparsomme empiriske materiale. På grund af metodens svage sider og manglerne ved udvalget af virksomheder må resultaterne, som forf. selv fremhæver det, blive foreløbige og ufuldstændige. Men afhandlingen bringer i stort omfang værdifulde oplysninger om de adspurgte virksomheders faktiske handlemåde og om de oplyste motiver, ledsaget af forf.s meget læseværdige kommentarer. Man må naturligvis i særlig grad forholde sig afventende på de punkter, hvor forf. kun har oplysninger om enkelttilfælde, og hvor disse udviser specielle ejendommeligheder. For en del er der formodentlig tale om kuriosas, men mange af disse tilfælde er dog — ligesom også andre dele af bogen — tankevækkende og tjener som advarsel mod hastige generalisationer.